

Мирјана Живојиновић*

ЈЕРОМОНАХ ДОРОТЕЈ – ИГУМАН МОНАСТИРА ХИЛАНДАРА (1355–1360) И ПРОТ СВЕТЕ ГОРЕ (1356–1366)

У науци се постојављало мишљење да ли је јеромонах Доротеј, игуман манастира Хиландара од пре маја 1355. до 1360. године и пропст Свете Горе од пре децембра 1356. до 1366. године, могао у исто време да буде на два изузетно значајна положаја. На основу ирисусива и пописиса монаха Хиландара на актима пропста Доротеја на месту које у Пропису, иријада игуману манастира Хиландара, зајим на основу поређења пописиса игумана Доротеја на акту брајској сабора од 1359/1360. године и српских пописиса пропста Доротеја, као и његове брије о словенским манастирима – Хиландару, Светом Пантелејмону и иријаиљском Ваиоједу, аутор је закључио да је реч о једном истом Србину – Хиландарцу, јеромонаху Доротеју. Томе у ирилој говоре и ириваино-иравни акти игумана манастира Есфимена (1037), Дохијара (после 1118) и Велике Лавре (1154) у којима се они спомињу као игумани своја манастира и пропсти Свете Горе. За игумана и пропста јеромонаха Доротеја не располажемо таквим документом. Кључне речи: манастир, јеромонах, прот, игуман, акт, ћелија, спор

Међу Хиландарцима XIV века најистакнутије место припада двојици игумана српског светогорског манастира – јеромонасима Гервасију (1317–1335)¹ и јеромонаху Доротеју (од пре маја 1355. до 1360). Они су руководили манастиром у различитим историјским епохама, због чега се њихове делатности донекле разликују. Оно што им је заједничко била је неуморна брига за хиландарско властелинство, које су својим ауторитетом и способностима увећавали и успевали да одбране од покушаја узурпације од стране суседа манастирских имања. Додајмо томе да је јеромонах, игуман Доротеј, заузео значајно место и међу протима друге половине XIV века (1356–1366). Обе његове делатности су предмет овога рада.

---

* Академик Српске академије наука и уметности, научни саветник Византолошког института САНУ у пензији, mirjana.zivojinovic@sanu.ac.rs.

1 О игуману Гервасију види М. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 168–175.

Име јеромонаха Доротеја не налази се на листама братственика манастира Хиландара из прве половине XIV века. Први податак о њему је из времена када је већ био на положају игумана.² Међутим, сасвим је поуздано да је јеромонах Доротеј био Хиландарац, будући да у једном протатском акту, од октобра 1364. године, за себе каже да је „васпитаник и изданак реченог манастира [Хиландара] (ὅτι ἀνατροφῆ ὄν καὶ αὐτὸς καὶ προκοπῆ τοῦ ρηθέντος μοναστηρίου)“.³ Претпостављамо да је Доротеј, као веома способан и образован човек, био послан да руководи неким значајним манастирским метохом. А у списковима братских сабора бележени су само братственици који су присуствовали сабору.⁴

Игумансѣво јеромонаха Доротеја. – С обзиром на то да је први податак о игуману Доротеју од маја 1355. године, може се претпоставити да је на тај положај дошао у првим месецима те године. Изгледа да га је цар Душан веома уважавао, будући да се јеромонах Доротеј у хрисовуљама донетим на сабору у Крупиштима на Овчем пољу, маја 1355. године, спомиње као „најчаснији игуман Свете Богородице Хиландарске кир Доротеј“. Не треба искључити могућност да је цар Душан утицао на његов избор што не би било сасвим неуобичајено.⁵

На сабору су игуман Доротеј и монаси са њим захтевали да им се поврате узурпирана имовинска и друга права на бројним хиландарским метосима у Србији. То је учињено како показују одлуке хрисовуља сачињених приликом заседања сабора 2. и 17. маја 1355. године.

Првом хрисовуљом, од 2. маја, ослобођени су хиландарски забели Лабићева (подручје између леве обале Белог Дрима и његове притоке Љубижње) од коморника и коњушара; утврђена су манастирска права на тргу Книнцу и тргу у Хочанској метохији; Манастиру Хиландару је враћено узурпирано право убирања царине од половине ловишта на Морачи. Поред потврђивања већ постојећег манастирског властелинства, цар Душан је том приликом приложио Хиландару селиште Јајино, сумеђно селима Хочанске метохије. Најзад, о великом ауторитету игумана Доротеја и царевом односу према њему сведочи и то што је цар, уз повољно решавање свих захтева монаха Хиландара, том приликом регулисао обавезе људи Крушевског метоха према Српској патријаршији, као и Патријаршије према ћелији Светог Саве у Кареји.

2 Споменимо да се ништа не зна о пореклу и почецима монашког живота најпознатијег, у XIV веку, игумана манастира Кутлумуша, јеромонаха Харитона. Први податак о њему је, од 20. јануара, 1362. године, када је, вероватно, већ више година био на положају игумана манастира Кутлумуша: cf. *Actes de Kutlumus*,² éd. par P. LEMERLE, Paris 1988, 294; цит. *Kutlumus*.

3 L. РЕТТ, *Actes de Chilandar grecs* (= *Византијски временник* 17, Приложение 1), Санктпетербург 1911, № 148 (даље: *Chil. gr*).

4 Види текст уз фн 12.

5 И краљ Милутин „са архиепископом Јевстатијем II и целим сабором“ поставио је јеромонаха Данила (1307), који пре тога није боравио у манастиру Хиландару, за игумана. О томе види В. А. МОШИН, М. ПУРКОВИЋ, *Хиландарски игумани средњега века*, приредила и допунила М. ЖИВОЈИНОВИЋ, Београд 1999, 27; ЖИВОЈИНОВИЋ, *Историја Хиландара*, 125–126.

Такође је и све спорове, укључујући и *iura regalia*, ставио у надлежност манастира. Том хрисовуљом Хиландару је потврђено манастирско властелинство у Српској земљи.⁶

Хрисовуљом од 17. маја 1355. године цар Душан са сабором поново је изашао у сусрет захтевима игумана Доротеја и монаха са њим. Било је потребно исправити међе, криво утесане, приликом прилагања сумеђних поседа царевеј задужбини манастиру Светих арханђела код Призрена. То су биле међе земље и планине у Локвици, данас истоимено село југоисточно од Призрена; планина Старе цркве Светог Петра у Кориши и засеока Скоробишта, данас истоимено село североисточно од Призрена. Уз то, цар Душан је бројним прилозима Старој цркви Светог Петра надокнадио отуђење Нове коришке цркве Светог Петра, коју је њен оснивач Хиландарац старац Георгије приложио Светим арханђелима итд.⁷

Игуман Доротеј са манастирским првацима (с њ старци), после заседања сабора,⁸ обратио се, јуна, 1355. године цару Душану због спора са царевим стражарима настањеним на земљи Карбинаца, данас истоименог села североисточно од Штипа, на левој обали Брегалнице. Манастир је имао ту земљу на основу изгубљене цареве хрисовуље.⁹ Будући да цар Душан није тада располагао другом земљом на коју би преселио своје стражаре, послао је штитског кефалију Давида Михојевића¹⁰ да са Хиландарцима и стражарима отеше манастирску земљу. Утврђена међа је уписана у тада, јуна 1355. године, донету хрисовуљу.¹¹

Располажемо само једним актом јеромонаха игумана Доротеја, којим је „он са братственицима који су тада били у манастиру“ (аџь љеромонахъ игѹменъ Дороеѹн,

-
- 6 М. КОПРИВИЦА, Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац, *Сѣтари срѣски архив*, 15, 2016, 109–130.
- 7 С. МИШИЋ, Хрисовуље о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима, *Сѣтари срѣски архив*, 11, 2012, 59–90.
- 8 За разлику од хрисовуља од 2. и 17. маја у којима се у експозицији обавештава о сазивању сабора и свима присутним на њему, хрисовуља за карбиначку земљу започиње промугацијом и излагањем „како цару дође најчаснији игуман Светогорске Богородице хиландарске са старцима, и говори царству ми...“: В. ПЕТРОВИЋ, Повеља цара Стефана Душана Хиландару о селу Карбинцима, *Сѣтари срѣски архив*, 14, 2015, 107–114.
- 9 *Ibid.*, 108, редови 2–3. Та земља је у вези са Црквом Свете Петке коју је сазидао извесни Карба на земљи добијеној од краља Стефана Уроша III. Краљ Душан је даровао манастиру Хиландару Свету Петку са насељем – спомињу се виноград, њиве, сенокоси, пашњаци и земља: А. ФОСТИКОВ, Збирна повеља краљева Милутина и Душана Хиландару, *Сѣтари срѣски архив*, 13, 2014, 94, редови 156–159. Очигледно да је насеље добило статус села, названо Карбинци по оснивачу цркве Карби.
- 10 Кефалија је „највиши представник локалне управе у граду и околини“ – владарев чиновник или опуномоћеник. Кефалије су се налазиле на територији коју је краљ Милутин освојио од Византије и где су они задржали све надлежности које су имали и под византијским царевима, види *Лексикон срѣској средње века*, прир. С. БИРКОВИЋ, Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999, 292–295 (М. БЛАГОЈЕВИЋ), даље: ЛССВ. Кефалија Давид Михојевић није познат из других извора.
- 11 Види фн 8.

и с њомом тогдa сѣща братнa), 1359/1360. године изишао у сусрет молби царице Јелене, тада монахиње Јелисавете. Она је желела да управља ћелијом Светог Саве у Кареји, поштујући правила о односу ћелије и матичног манастира.¹²

Да је игуман Доротеј био веома учен и образован човек, показује и његова брига за манастирску библиотеку. Он је дао благослов да се напише Триод године 6869 (1358/1359).¹³ Спомиње се у једном запису из 1358/1359. године.¹⁴ На крају Изборног јеванђеља монаха Романа је запис да га је украсио „часни свештеномонах игуман кир Доротеј“, за време другог српског цара Стефана Уроша године 6868 (1359/1360).¹⁵ То је последњи помен о јеромонаху Доротеју као игуману, с обзиром на то да запис на књизи *Златиоусиј ѿосни монаха Дамјана*, који је написан „при игуману кир Доротеју, трудом монаха Дамјана“, није прецизније датиран.¹⁶ Јеромонах Доротеј је напустио игуманство манастира Хиландара вероватно у току 1360. године.¹⁷

Јеромонах Доротеј – игуман манастира Хиландара и протосвјетите Горска. – Избор јеромонаха Доротеја, игумана једног од четири највећа атонска манастира, за прота Свете Горе по свој прилици био је у вези са чињеницом да се у то време Света Гора налазила под српском влашћу (1345–1371).¹⁸ Томе иде у прилог закључак Д. Папахрисанту да „и поред утицаја великих манастира, проти ретко долазе из њих; много чешће потичу из малих и незнатних манастира“.¹⁹ Будући да је превладала српска струја над грчком, за прота је изабран игуман манастира Хиландара –

- 12 Издање Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Акт хиландарског братског сабора о давању келије Светог Саве Јерусалимског у Кареји царици Јелени, *Сѣтари српски архив*, 3, 2004, 89–105.
- 13 Издање А. Е. ТАСНIAОS, *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos I*, Thessaloniki 1981, 80–81, бр. 29 [= Љ. СТОЈАНОВИЋ, *Сѣтари српски записи и најѿиси* 1, Београд 1902 (репринт 1982) 41, бр. 114]; запис је датиран 6867. годином (= 1359/1360). Триод (τρίδιον), две црквене богослужбене књиге везане за круг покретних празника, види Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Азбучник српских средњовековних књижевних ѿјмова*, Београд 1990, 351–354.
- 14 ЗН 1, бр. 114. Запис је датиран 6867. годином (=1359/1360).
- 15 Д. БОГДАНОВИЋ, *Кайшало ћирилских рукојиса манастира Хиландара*, Београд 1978, 56, бр. 9.
- 16 *Ibid.*, 153, бр. 390.
- 17 Игуман Теодосије, споменут у акту патријарха Саве IV о поклону челника Милоша манастиру Хиландару, 1360/1361. године (издање Д. СИНДИК, *Повеље српских патријараха, Хиландарски зборник*, 9, 1997, 101–104) по свој прилици је наследио јеромонаха Доротеја на положају игумана манастира Хиландара.
- 18 О томе периоду историје Свете Горе и протима Србима, види Г. ОСТРОГОРСКИ, *Серска област ѿсле Душанове смрти*, Београд 1970 (= *Сабрана дела IV*), 561–589; Д. КОРАЋ, *Света Гора под српском влашћу (1345–1371)*, *Зборник радова Визанѿолошкој инстѿиуѿа*, 31, 1992.
- 19 Д. ПАПАХРИСАНТУ (*Аѿионско манашиѿво. Почечи и орѿанизација*, с грчког превео С. ЈАКШИЋ, Београд 2003, 233) види објашњење за то у томе што „прва и највећа врлина кандидата није била у томе да сѿм припада категорији *исѿакнуѿих монаха*, него у способности да око себе окупи све монахе и да га сви поштују“.

јеромонах Доротеј. Он је, како смо споменули, био веома способан човек, уз то и добар зналац грчког језика. О томе сведочи, поред његова два грчка потписа, написана лепим, исписаним рукописом, и Доротејево учешће у састављању протатских аката издатих за време његовог мандата. То се посебно види у документима о уступању опустелих ћелија појединим манастирима, у којима прот Доротеј истиче своју улогу. Као пример навешћемо да у акту којим је ћелија Светих Анаргира (безребрењака) предата монасима манастира Ватопеда, 20. јануара 1362. године, забележено је да су „и многи други [поред монаха Манастира Ватопеда] тражили од мене многе [разорене монашке] установе и добили су“;²⁰ или Кофова ћелија предата је монасима манастира Хиландара, 1. октобра 1364, „заједничком одлуком свију нас, мене и свих стараца“ Протата итд.²¹

На време избора игумана манастира Хиландара, јеромонаха Доротеја, за прота Свете Горе указује један од два документа од децембра месеца 1356. године.²² Тим документом прот Доротеј са члановима Протата утврдио је спорну међу између поседâ Манастира Ксенофонта и Есфигмена. У њему прот Доротеј каже „ја се од недавно налазим на челу управе Протата (ἐγὼ τε ὁ ἀρτίως εὐρισκόμενος εἰς τὴν τοῦ πρώτου ἀρχῆν).²³ У осталим документима у којима прот Доротеј истиче да су се монаси њему обратили са захтевом да добију ћелију није забележен прилог „од недавно“ (ἀρτίως). То би указивало да је поменути акт од децембра 1356. могао бити први докуменат јеромонаха Доротеја на положају прота.

Јеромонах Доротеј је успешно обављао дужности поглавара Свете Горе, о чему сведочи дужина његовог мандата који је трајао више од једне деценије, од не много

20 *Actes de Vatopédi II, de 1350 à 1276*, éd. par J. LEFORT et al., Paris 2006, № 116, l. 3: ... ἐζήτησαν μὲν καὶ ἕτεροι πολλοὶ τῶν καθισμάτων πολλὰ παρ' ἐμοῦ καὶ ἔλαβον ...; одлуку о уступању Манастиру Ватопеду Дометијеве ћелије донели су... ἐγὼ τε καὶ οἱ τιμώτατοι γέροντες τοῦ καθίσματος (*ibid.*, № 123, l. 7–11); цит. *Vatopédi II*.

21 *Chil. gr.* № 148: Κοινὴ οὖν γνώμη καὶ βουλὴ πάντων ἡμῶν, ἐμοῦ τε καὶ τῶν γερώντων πάντων ... Види и акт о захтеву монаха „манастира Руса“, који је примио прот Доротеј и старци Крејске Лавре (*Acte de Saint-Pantéléémôn*, éd. par P. LEMERLE et al., Paris 1982, № 14, l. 3: ... δεξάμενοι ἐγὼ τε καὶ οἱ γέροντες τῆς ἡμετέρας λάβρας τῶν Καραίων) да добију маслињак; и о заједничкој жељи и сагласности, прота Доротеја и поменутих пречасних стараца (l. 8–9: ... κοινὴ γνώμη ἀποδοχῆ καὶ θελήσῃ ἐμοῦ τε καὶ τῶν οἱ προρήθέντων τιμώτατων γερώντων) да им се уступи, јануара 1366. године, ћелија попа Корнелија са маслињаком; цит. *Pantéléémôn*.

22 Први документ су издали Л. МАВРОМАТИС, Три документа от XIV в. от Архива на манастира Зограф, *Светиојорска обийел Зограф II*, София 1996, 87–98 и К. PAVLIKIANOV, *The Mediaeval Greek Documents of the Athonite Monastery of Zographou*, Sofia 2014, № 38; цит. PAVLIKIANOV, *Zographou*; други документ у *Chil. gr.*, № 145.

23 Према препису тога документа из XV или XVI века, *Actes d'Esphigménou*, éd. par J. LEFORT, Paris 1973, № 24, l. 9. Оба издавача оригинала Л. Мавроматис (МАВРОМАТИС, Три документа от XIV, 91, ред 13) и PAVLIKIANOV (*Zographou*, 350, l. 13), издајући оригинал у коме је сасвим нечитљива поменута реченица, нису је реконструисали према препису, него су после ἐγὼ τε одмах наставили καὶ ὁ πανοσιώτατος ἱερομόναχος κύρ Θεοδόσιος καὶ πρῶ[τ]ην πρῶτος].

пре децембра 1356. године²⁴ до после новембра 1366.²⁵ Ово треба истаћи, јер су се у другој половини XIV века, и проти, попут игумана светогорских манастира, релативно брзо смењивали. Мандат још двојице прота Срба – Хиландараца трајао је много краће. Били су то Антоније (1347/1348) и Сава (1368–1371).²⁶

Оба поменућа акта на којима се прот Доротеј потписао грчки су из почетка његовог мандата (децембар 1356). Он је потом све протатске акте потписивао српски. Изгледа нам прихватљива претпоставка Д. Кораћа да је „нови прот на самом почетку [свога мандата] настојао да све остане у целости као и код његовог претходника, па је пазио да и протатске акте потписује грчки“.²⁷ Можда је то настојање донекле било у вези са исправљањем неправде коју је прот Доротеј учинио, на почетку свога мандата, претходном проту Теодосију. Из приповедања акта прота Герасима од јануара 1375, када је прот Доротеј већ био покојни, сазнаје се да је он одузео „старцу“, тј. бившем проту јеромонаху Теодосију, ћелију посвећену Хризостому у близини Кареје. Ту ћелију је поменути Теодосије, добивши је после свог првог мандата од свога наследника, прота Силуана, уз велики трошак поправио. Када је увидео да је учинио неправду, прот Доротеј се извинио и понудио јеромонаху Теодосију исту или другу ћелију.²⁸ Да је између бившег прота Теодосија и прота Доротеја успостављено пријатељство и поверење, показује потпис бившег прота јеромонаха Теодосија, одмах после Доротејевог, такорећи на свим актима прота Доротеја.²⁹

Грчки потписи прота Доротеја навели су доброг познаваоца прилика на Светој Гори Ст. Бинона да закључи о постојању два истоимена прота на Светој Гори – једног Грка и једног Србина.³⁰ Међутим, треба имати у виду да Бинон није познавао сва акта којима данас располажемо.

Захваљујући податку поменутог акта прота Герасима да је наследник прота Теодосија, после његовог другог мандата, био „Србин, покојни кир Доротеј“ (ὁ ἐκ τῶν Σέρβων κύρ Δωρόθεος ἐκείνος), у потпуности је одбачена могућност да је акте од

24 Види текст и фн 22. Да Доротејев избор није био много пре месеца децембра иде у прилог и чињеница да је други мандат, његовог претходника, прота Теодосија започео после јануара 1355. године, и да је трајао до Доротејевог избора на тај положај. Види ПАПАХРИСАНТУ, *Αἰθονско монашиῖβο*, 271 и фн 117.

25 Последњи акт прота Доротеја је од новембра 1366. године: *Chil. gr.* № 152.

26 О протима Србима поред наведених дела Острогорског и Кораћа (горе фн 18) види и ПАПАХРИСАНТУ, *Αἰθονско монашиῖβο*, 270–272, бр. 54, бр. 61 и бр. 62.

27 КОРАЋ, Света Гора, 138.

28 *Kutlumus*, № 31, I. 2–8.

29 Само на једном акту прота Доротеја, од јануара 1366, нема потписа бившег прота Теодосија (*Pantéléēmōn*, № 13). Међутим, бивши прот Теодосије потписник је другог Доротејевог акта од 25. јануара 1366. (*Vatopédi* II, № 123) што, уз још неке различите потписнике тих докумената, показује да они нису издати на истом јануарском заседању Протата.

30 Cf. S. BINON, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942, 262.

децембра 1356. године потписао прот Грк, и да га је сменио истоимени прот Србин.³¹ Штавише прот Доротеј у оба акта упућена манастиру Хиландару, децембра 1355. и 1. октобра 1364, истиче своју директну везу са српским манастиром. У првом којим је Протат изишао у сусрет захтеву монаха Хиландара да им се да мали опустели манастир посвећен Богородици у месту Ливадија, прот Доротеј их спомиње као своју „духовну браћу“ (κατὰ πνεῦμα ἀδελφοὶ ἡμῶν).³² Потом, после девет година, у другом документу, прот Доротеј најпре каже да је „замољен од отаца и браће своје Хиландараца (ἦδη καὶ αὐτὸς ἐγὼ αἰτηθεὶς παρὰ τῶν πατέρων καὶ ἀδελφῶν μου τῶν Χελανταρηῶν...)“, да им се да ћелија у Кареји.³³ Уз разлоге које су монаси Хиландара тада навели – многољудност и послушност према Протату, прот Доротеј истиче да треба испунити захтев Хиландараца због тога што он потиче из њиховог манастира.³⁴

Најзад, у акту којим је, октобра 1400. године, решен земљишни спор између манастира Светог Павла и Дионисија, духовник Никодим је посведочио да је „старац“ Дионисије, чији је послушник он тада био, затражио од „прота Доротеја Хиландарца“, да му уступи пространи терен, за који Дионисије, оснивач истоименог манастира, није успео да добије исправу.³⁵

Да је реч о Србину Доротеју, игуману манастира Хиландара и проту Свете Горе, а не о Србину игуману Доротеју и његовом истоименом савременику, такође Србину проту Свете Горе, показује и поређење рукописа потписа игумана Доротеја на поменутом акту хиландарског братског сабора из 1359/1360. године, дакле у време када је он био и на челу светогорске управе, са његовим српским потписима на протатским актима (1361–1366).³⁶ Украшени потпис игумана Доротеја на акту хиландарског братског сабора у складу је са значајем тога документа, који је исписан уредним канцеларијским брзописом. Велика сличност тог веома калиграфски написаног потписа игумана Хиландара јеромонаха Доротеја са мање калиграфски написаним, али са неким идентичним словима у потписима прота јеромонаха Доротеја, показује да припадају истој личности.³⁷ Напред споменути запис на крају Изборног јеванђеља монаха Романа да га је украсио „часни свештеномонах игуман

31 *Kutlunus*, № 31, l. 5. На овај податак већ је скренуо пажњу ОСТРОГОРСКИ, *Серска обласи*, 567–568.

32 *Chil. gr.* № 145.

33 *Chil. gr.* № 148. Папахрисанту (ΠΑΠΑΧΡΙΣΑΝΤΟΥ, *Айонско монашиво*, 272, фн 125) већ је указала на овај податак.

34 Види текст уз фн 3.

35 F. KOTZAGEORGIS, *Αθωνικά Σύμμεκτα*, 12, 2008, Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Αγίου Παύλου. Ἐπιτομὲς ἐγγράφων. 1010/1800, 46–52, др. 10, др. 11.

36 Види Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Акт братског сабора, 94, ред 36 († сликарни нероминахъ нгоудьнь хиландарскн Доротеѣн †) и Доротејеве потписе на фотографијама протатских докумената; *Chil. gr.* № 148 и № 152) итд.: † Протъ свѣтне Горы Ядона сликарни еромонахъ Доротеѣн †.

37 Поређењем потписа игумана Доротеја и прота Доротеја већ је Кораћ (КОРАЋ, Света Гора, 138) са извесном опрезношћу указао да се „радило о истој личности“.

кир Доротеј“, 1359/1360. године,³⁸ иде у прилог мишљењу да је реч о својеручним потписима јеромонаха Доротеја.³⁹ Додајмо томе да се јеромонах игуман Доротеј и као прот бринуо за хиландарску библиотеку. То показује недатирани запис на Триоду посном, који је „Писао монах Јов у пиргу Карејском проту Свете Горе Доротеју јеромонаху“.⁴⁰ Нема сумње да је у питању прот Србин, с обзиром на то да је реч о писару Јову и Карејском пиргу, тј. ћелији Светог Саве у Кареји, а не о проту Доротеју Грку из девете деценије XIV века.

Поуздан закључак да је само један прот – Србин, јеромонах Доротеј, био прот Свете Горе није решио дилему да ли је он, као игуман манастира Хиландара, у исто време могао бити и прот Свете Горе. Сумња да то није било могуће настала је због тога што не постоји ниједан докуменат на коме се јеромонах Доротеј потписао као игуман манастира Хиландара и прот Свете Горе. Тако су Вл. Мошин и М. Пурковић, у својој до данас непревазиђеној студији о игуманима манастира Хиландара, изнели мишљење да је „већ после 1356. године јеромонах Доротеј морао напустити положај прота, да би постао игуман у Хиландару и, потом остављајући игуманство, поново био прот“.⁴¹ Г. Острогорски, располажући и документом од маја 1355. године, закључио је „да би било сувише претпостављати“ ако би се прихватило да је игуман Доротеј напустио игуманство манастира Хиландара да би вршио дужност прота; затим да је поновним избором за игумана престао бити прот и најзад да је положај игумана поново заменио дужношћу прота.⁴² Аргумент Вл. Мошина и Г. Острогорског није без основа, јер попут прота Доротеја, на актима светогорског Протата ниједан прот није се потписао као игуман и прот.

Са друге стране, најбољи познавалац светогорских прота и њихових достојанственика Д. Папахрисанту одбацује аргумент Острогорског: „овог [прота] Доротеја не можемо поистоветити са игуманом зато што се нигде не назива игуман и прот, а не зато што је он био игуман“, и закључује да „Једно није у супротности са другим“. Папахрисанту упућује на тројицу који су, у време свога протатског мандата, посведочени и као игумани својих манастира; али она се у својој књизи, осим навођења имена тих прота, тим сведочанствима није бавила.

38 Види горе фн 15.

39 Ипак бисмо скренули пажњу на сличност лигатуре АН и последњег слова Е у потпису Антонија, дикеја прота Доротеја, са лигатуром НА (у речи јеромонах) и Е у имену Доротеј. Међутим, с обзиром на остала слова у Антонијевом потпису, која се разликују од слова у потпису/сима прота Доротеја пре ће бити да су они имали истог учитеља, или је то било обележје писања тога времена, него да је дикеј Антоније био писар јеромонаха Доротеја.

40 Л. ЦЕРНИЋ, *Круг писара Јова, Археографски ирилози*, 12, Београд 1990, 133, бр. 8.

41 Уп. МОШИН, ПУРКОВИЋ, *Хиландарски игумани*, 88.

42 ОСТРОГОРСКИ, *Серска област*, 568, фн 27. Д. ЖИВОЈИНОВИЋ (Акт братског сабора, 97–98) прихватио је мишљење да игуман Доротеј и прот Доротеј нису иста личност. ИДЕМ, Доротеј Хиландарски и питање његовог начелствовања Светом Гором, 168 закључио је да се на ово питање можда никада неће добити „свеобухватни одговор“.

То су монах Теоктист, игуман манастира Есфигмена, монах Нићифор, игуман манастира Велике Лавре, и јеромонах Харитон, игуман манастира Кутлумуша.⁴³ Додајемо им још и монаха Неофита, игумана манастира Дохијара.⁴⁴

Идући хронолошким редом, споменимо најпре да монах Теоктист на крају документа, који по својој садржини има карактер приватно-правног акта, споразума између игумана Теоктиста и његовог духовног брата Нићифора, за себе каже да је он „игуман и прот саставио тај докуменат“, а написао га је његов ученик, монах Вартоломеј, 23. децембра, 1037.⁴⁵ Поред монаха Нићифора, тај акт (χαρτίον) потписали су још тројица монаха манастира Есфигмена. Потом, тестаменат игумана манастира Дохијара и прота Свете Горе, монаха Неофита [после 1118] започиње, како је било уобичајено за приватно-правне документе, натписом завештаоца: „Најпонижнији монах Неофит, игуман Манастира Дохијара и прот Свете Горе, потврђујући натписах овај тестаменат.“⁴⁶ У томе акту монах Неофит приповеда да је „пре много година милошћу Божијом добио да се брине и игуманује, а сада је од Бога изабран да буде прот Горе...“⁴⁷ Никос Иконоmidис с правом претпоставља да игуман Неофит није завршио свој тестаменат, тако да се не може нагађати о његовом потпису и потписима сведока на крају документа.⁴⁸

Да је игуман манастира Велике Лавре био у исто време и прот Свете Горе, види се из акта о размени (ἀνταλλαγῆς ἔγγραφον) добара између манастира Филотеја и Велике Лавре, од 6. новембра 1154. године. Акт је сачињен у Протату према формулару приватно-правних докумената, тј. са натписаним именима игумана манастира Филотеја, јеромонаха Саве, и еклезијарха тога манастира, монаха Јована. Потом су у својеручно учињене знаке крста уписана имена шеснаест монаха тога манастира и њихове дужности. Оба примерка (μετὰ ἀμοιβαίου) тога документа написао је монах Иларион. Требало је да добро (ἀγρόν) Калика, удаљено од манастира Филотеја коме је припадало, буде замењено за Халду, добро манастира Велике Лавре. С обзиром на то да су мале монашке установе Калика и Халду биле у надлежности Протата, и да је манастир Вилика Лавра имао право првенства на

43 ПΑΠΑΧΡΗΣΑΝΤΟΥ, *Αἰώνικο μοναστήριον*, 272, φη 125.

44 Oikonomidès (*Actes de Docheiariou*, éd. par N. OIKONOMIDÈS, Paris 1984, 24) скреће пажњу на монаха Неофита као игумана и прота; цит. *Docheiariou*.

45 *Esphigménoi*, № 2, l. 38: παρ' ἐμοῦ τοῦ μοναχοῦ Θεοκτίστου καὶ πρώτου ἐξετέθῃ. О монаху Теоктисту као игумана манастира Есфигмена види *Ibid.*, 18–19.

46 *Docheiariou*, № 6, l. 1: † Ὁ εὐτελής μοναχὸς Νεόφυτος, ὁ τῆς Δοχειαρίου μονῆς καθηγούμενος καὶ πρώτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, βεβεῶν προέταξα τὴν τοιαύτην διάταξιν †. У издању акта забележено је „потписах“ (ὀπέγραψα); чини нам се да је на веома нечитљивом натпису на фотографији документа (табла X), како је уобичајено, забележено „натписах“ (προέταξα).

47 № 6, l. 17–18: ... πρὸ πολλῶν ἡδὴ ἐνιαυτῶν ἐλέει Θεοῦ περιέλειν καὶ ἡγουμένεῦν λαχῶν, νυνὶ δὲ προτεύειν ἐν τῷ Ὁρει τῷ καθ' ἡμᾶς προκρίθεις ἐκ Θεοῦ ... .

48 *Docheiariou*, 93, где Иконоmidис бележи и податке о монаху Неофиту као игуману манастира Дохијара.

добро Калика, јеромонах Ниџифор у акту је споменут и као прот Свете Горе и као игуман Велике Лавре. Сачуван је само примерак који су јеромонах, игуман Сава и монаси манастира Филотеја сачинили (τιθέμεθα καὶ ποιοῦμεν) за „пресветог нашег оца и прота наше Свете Горе, преподобног јеромонаха кир Ниџифора, игумана Лавре Светог Атанасија“.⁴⁹

Попут поменутих и јеромонах Харитон најпре је био игуман манастира Кутлумуша, вероватно 1355/1356.⁵⁰ Потом настављајући да буде игуман, он је изабран за митрополита Унгровлахије августа 1372. и за прота Свете Горе, средином 1376. године.⁵¹ Јеромонах Харитон потписивао се најпре као игуман манастира Кутлумуша;⁵² а од септембра 1376. године као „смерни митрополит Унгровлахије ... и прот Свете Горе“.⁵³ За разлику од натписа поменутог монаха Неофита, у натпису и потпису свога трећег тестаментa (јули 1378) јеромонах Харитон је својеручно забележио само своје титуле митрополита Унгровлахије и прота Свете Горе.⁵⁴ Али у тексту тога тестаментa, у вези са упутствима за избор новог игумана Харитонове речи: „онај који после моје смрти буде постављен да игуманује“ јасно показују да је јеромонах Харитон тада још увек био на положају игумана манастира Кутлумуша.⁵⁵

Изнесени примери показују да се проти спомињу и као игумани манастира само у приватно-правним документима. Међутим, када је реч о јеромонаху Доротеју, не располажемо његовим тестаментом или неким другим приватно-правним документом који би он натписао, потписао или у коме би био споменут као игуман манастира Хиландара и прот Свете Горе.

Прοίαιψκι ακίηι ἱροῖα Δοροῖεја. – Протат као највише управно тело светогорске монашке заједнице излазио је у сусрет захтевима монаха појединих манастира, међу којима најзначајније место припада уступању опустошених ћелија и решавању земљишних спорова. На њих се односе и акти прота Доротеја.

49 *Actes de Lavra. Première partie dès origines à 1204*, éd. par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS, D. PAPACHRYSSANTHOU, Paris 1970, № 63, l. 14 и 19–21: πρὸς σε τὸν ἀγιώτατον πατέρα ἡμῶν καὶ πρῶτον τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἁγίου Ὁρους τὸν πανοσιώτατον ἱερομόναχον κυρὸν Νικηφόρον καὶ καθηγοῦμενον τῆς περιώνυμου Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

50 Види фн 2.

51 О јеромонаху Харитону види *Kutlumus*, 295–296; ПΑΠΑΧΡΗΣΑΝΤΟΥ, *Αἰώνско монашиῖβο*, 274.

52 *Vatopedi* II, № 116 : † Ὁ Κουτλουμοῦσης Χαρίτων ἱερομόναχος † (20. јануар 1362) итд.

53 *Ibid.*, № 151 и № 153 (септембар и децембар 1376): † Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας ... καὶ πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους Χαρίτων †.

54 *Kutlumus*, № 36: † Ὁ Οὐγγροβλαχίας πρῶτος Χαρίτων; за натпис монаха Неофита види фн 46.

55 *Ibid.*, l. 52: ὁ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν, ταχθησόμενος ἡγουμενεύειν ... . Јеромонах Мелхиседек, који се потписао као игуман Кутлумуша на акту прота Герасима (јануар 1375: *Kutlumus*, № 31, l. 36), у време када је јеромонах Харитон неоспорно био игуман манастира, вероватно је био нека врста „надзорника“ само за влашке монахе. П. Лемерл претпоставља да је због тога могао да се назове игуманом (*Kutlumus*, 293).

Усџуџање ћелија. – С обзиром на то да је Света Гора током друге половине XIV века била изложена све учесталијим нападима „безбожних Турака“ (ἐκδρομαὶ καὶ ἔφοδοὶ τῶν ἀθέων Τουρκῶν), готово половина аката прота Доротеја односи се на уступање опустелих и пропалих ћелија појединим манастирима. Монаси су тражили да добију такву ћелију како би је обновили и у њеној цркви обављали богослужење. Заузврат имали су обавезу да дају Протату одређену годишњу надокнаду, обично у воску, уљу или вину. Тако су прот Доротеј и „старци Карејског седишта“ испунили захтев монаха манастира Хиландара, упућен проту Доротеју и, како смо споменули, уступили им, децембра 1356. године, манастирић (μονύδριον) посвећен Богородици у месту Ливадија.⁵⁶ Споменимо да је прот Доротеј дао браћи великом примикирију Алексију и протосевасту Јовану, мало пре априла 1357. године, порушену и опустелу ћелију Равдуха, смештену у близини Кареје, да би је они обновили. Браћа су потом на темељима добијене ћелије основали манастир Пантократор.⁵⁷ Видели смо да је Манастир Ватопед добио две ћелије, најпре Светих Бесребрењака, 20. јануара 1362. године, и потом Дометијеву ћелију, 15. јануара 1366. године.⁵⁸ Прот Доротеј са члановима Протата потврдио је, априла 1363. године, монасима Светог Пантелејмона поседовање обновљеног малог манастира (μονύδριον) Кацари који им је, пошто је „доведен до потпуне пропасти“, био уступио прот Антоније (1348).⁵⁹

Додајмо томе да се прот Доротеј веома заузео код чланова Протата да се монасима манастира Хиландара уступи, 1. октобра 1364, Кофова ћелија у Кареји за потребе становања када присуствују протатским саборима. Најзад, испуњен је и захтев монаха „манастира Руса“ да им се, ради осветљења Цркве Светог Пантелејмона, уступи, јануара 1366, Корнелијева ћелија са маслињаком.⁶⁰

Решавање сиорова. – Веома значајна улога Протата била је у решавању, понекад и вишегодишњих, земљишних спорова између појединих манастира. Тако је на позив монаха манастира и Ксенофонта и Есфигмена прот Доротеј са члановима свога савета утврдио, децембра 1356. године, спорну међу између њихових метоха – Светог Филипа, метоха манастира Ксенофонта и Светих Акиндина, званог Ваница, метоха манастира Есфигмена.⁶¹ Такође, за време једног од главних сабора (καθολικὴ σύναξις) игумана у Кареји, октобра 1362. године, прот Доротеј је пресудио спор

56 *Chil. gr.* № 145, I. 30–31: πρὸς ἡμᾶς ἀναδραμόντες τὸ τοιοῦτον κελλίον ἠτήσαντο ... и I. 35–36: Ἡμεῖς οὖν τὰ περὶ τοῦτου βουλευσάμενοι μετὰ τῶν σεβασμιώτοτων γερόντων τοῦ καθίσματος τῶν Καρεῶν ...

57 Протатски акт није сачуван. О томе се сазнаје из хрисовуље цара Јована V Палеолога, од априла 1357. године, којом је цар потврдио поменуто уступање ћелије Равдуха: *Actes du Pantocrator*, éd. par V. KRAVARI, Paris 1991, № 4. О браћи великом примикирију Алексију и протосевасту Јовану види ОСТРОГОРСКИ, *Серска обласи*, 615–624 и *Pantocrator*, 7–15.

58 *Vatopédi* II, № 116 и № 123; и фн 20.

59 *Pantéléēmōn*, № 13.

60 Види фн 21.

61 PAVLIKIANOV, *Zographou*, 352, № 38.

око једне оранице (χοραφιάίου τόλου) између монаха̄ манастира̄ Неакита и Зографа у корист манастира Неакита.⁶² Овој групи припада само још један акт којим је прот Доротеј са члановима Протата решио, децембра 1361. године, вишегодишњи спор између монаха̄ Манастира̄ Дохијара и Ксенофонта о поретку места̄ (στασιδία) њихових црквењака у цркви Протата. Поштујући до тада утврђени поредак поменутих места̄ седења, Протат је потврдио да црквењак манастира Дохијара има предност над Ксенофонтовим црквењаком.⁶³

Најзад „Преблагочастиви“ прот Доротеј председавао је, новембра 1366. године великим протатским сабором, а уз њега налазио се „још и (ἔτι τε) и преосвештени епископ Јериса и Свете Горе кир Давид.“ Присутно је било, са еклезијархом Карејске Лавре, деветнаест игумана и других представника светогорских манастира. Тај значајан сабор решавао је, „на подстицај и по наредби пресрећног деспота“ (παρακελεύσει καὶ ὀρισῶ τοῦ εὐτυχεστάτου δεσπότη) Угљеше, дугогодишњи спор између монаха̄ манастира̄ Спаситеља, званог Хрусиски пирг, и Зографа око млина у Хандаку. Сабор је донео пресуду у корист монаха̄ манастира Спаситеља.⁶⁴

Пројшай за време њроша Доротеја. – Током друге половине XIV века, како показују акти светогорског Протата, у његовом раду учествовали су, поред представника великих манастира, и поменути бивши прот Теодосије,⁶⁵ игумани малих манастира – Хана, Плаке, Псевдаки или Стефана, као и достојанственици Протата. Присуство ових последњих, на првом месту еклизијарх и епитирита, показује да су они били чланови управне епитропије Атона.⁶⁶ За нашу тему је значајно место спомињања и потписа Хиландараца, учесника у раду Сабора прота Доротеја. У првом документу прота Доротеја од децембра 1356. године, приликом утврђивања међе између Светог Филипа и Ванице, метоха̄ манастира̄ Ксенофонта и Есфигмена, са протом Доротејем, бившим протом Теодосијем и представницима бројних манастира, налазио се и велики економ манастира Хиландара Михаил. С обзиром на то да хиландарски посед није био сумеђан спорним метосима, као и на чињеницу да су манастирски економи сасвим изузетно заступали своје манастире, сматрамо да је велики економ Михаил у овом случају био присутан уместо игумана Доротеја, који је вршио дужност прота Свете Горе. На то указује

62 *Kastamonitou*, № 5.

63 *Dochiareiou*, № 37, l. 24; о томе види М. ЖИВОЈИНОВИЋ, Црквењаци на Светој Гори и њихове дужности, *Исџоријски часопис*, 56, 2008, 78–80.

64 *Chil. gr.* № 152.

65 Види текст и фн 29. Када су потписници документа игумани манастира̄ Велике Лавре, Ватопеда или Ивилона, бивши прот Теодосије потписивао се после њих. Теодосијевог потписа нема на актима од октобра 1362 (*Kastamonitou*, № 5) и јануара 1366. године; али јеромонах Теодосије је потписник другог документа од 25. јануара 1366. године (*Pantélémon*, № 14 и *Vatopédi II*, № 123). То, уз још неколико различитих потписника тих аката показује да је реч о два сабора одржана у размаку од неколико дана.

66 О њима види ПАПАХРИСАНТУ, *Аџонско монаштво*, 302, 305 и 308.

његово место у редоследу представника светогорских манастира који су изашли на терен са протом Доротејем. Велики економ Михаил споменут је трећи, после бившег прота Теодосија и игумана манастира Филотеја, место које је задржао и међу потписницима тога документа.⁶⁷

У другом документу, од истог месеца 1356. године, о коме је такође већ било речи, а који се односи на уступање манастиру Хиландару манастирића (μονύδριον) посвећеног Богородици, у месту Ливадија, својеручно се српски потписао „Свето Сависки старац Иоан“ Светосавски старац Јован (†(Ϟ(Ϟ)τοσавνικνι стар(а)ц Иоанъ†). Од девет потписника, највећим делом достојанственика Протата, старац Јован је на четвртом месту после бившег прота Теодосија, игуманâ манастира Алипијског и Кутлумушког.⁶⁸ И старешина Светосавске испоснице Иоан у хијерархији присутних Светогораца имао је, попут великог економа Михаила, место игумана манастира Хиландара. То иде у прилог нашем мишљењу да је игуман манастира Хиландара јеромонах Доротеј тада био и прот Свете Горе. Међутим, овде треба скренути пажњу на присуство старца Светосавске испоснице. Наиме, није било уобичајено да у раду сабора учествује представник манастира коме се прилаже ћелија, или који је у спору итд. Због тога сматрамо да је ћелија Светог Саве у Кареји у ово време имала статус самосталне монашке установе, што није сметало да у Протату заузме место игумана манастира Хиландара.

О учесницима поменутог сабора прота Доротеја, од децембра месеца 1361. године, који је решавао право првенства седења црквењакâ манастираâ Дохијара и Ксенофонта у протатској цркви не можемо ништа казати. Наиме, из текста знамо да је прот Доротеј на сабор позвао из оба манастира монахе, добро обавештене о предности седења поменутих црквењака, игумане неких других манастира и старце Карејског седишта. Нажалост, део тога акта са потписницима поменутих учесника сабора је откинут.⁶⁹

У то време прот Доротеј није више био игуман манастира Хиландара. Вероватно га је заменио игуман Теодосије, посведочен 1360/1361. године.⁷⁰

На следећем акту прота Доротеја о уступању ћелије Анаргири манастиру Ватопеду од 20. јануара, 1362. године дикеј протов Антоније потписао се шести, од дванаест потписника тог документа, односно трећи међу достојанственицима Протата. Значајно је да се на овом документу потписао последњи, на грчком језику, још један Хиландарац: „Смерни монах Јован, Србин“ (‘Ο εὐτελής ἐν μοναχοῖς Ἰωάνς ὁ Σέρβος).⁷¹ Испред њега су еклезијарх и духовник Кареје. На саборима прота Доротеја, октобра

67 PAVLIKIANOV, *Zographou*, 352, № 38, l. 12–16 и 58.

68 *Chil gr.* № 145.

69 *Dochiareiou*, № 37.

70 Види фн 17.

71 *Vatopedi II*, № 116, l. 22.

децембра 1356. године. Уз то, поређење потписа игумана Доротеја и српских потписа прота Доротеја такође говори у прилог мишљењу да је реч о једном Србину – Хиландарцу игуману и проту јеромонаху Доротеју. Расположиви акти о уступањима ћелија показују да је прот Доротеј првенствено водио бригу о словенским манастирима Хиландару и Светом Пантелејмону, као и о пријатељском манастиру Ватопеду. Дужина мандата игумана и прота Доротеја сведоче да је у питању био човек изузетних способности, који се такође бринуо и о библиотеци манастира Хиландара.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Actes de Kastamonitou, éd. par N. OIKONOMIDÈS, Paris 1978 (= *Archives de l'Athos XIII*).

Actes de Kutlumus, éd. par P. LEMERLE, Paris 1988 (= *Archives de l'Athos II*²).

Actes de l'Athos V. Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs, éd. par L. PETIT (= *Византијскији временник* 17, Приложение 1), Санктпетербургъ 1911.

Actes de Lavra. Première partie dès origines à 1204, éd. par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS, D. PAPACHRYSSANTHOU, Paris 1970 (= *Archives de l'Athos V*).

Actes de Saint-Pantéléèmon, éd. par P. LEMERLE, G. DAGRON, S. ĆIRKOVIĆ, Paris 1982 (= *Archives de l'Athos XII*).

Actes de Vatopédi II de 1330 à 1376, éd. par J. LEFORT, V. KRAVARI, C. GIROS, K. SMYRLIS, Paris 2006 (= *Archives de l'Athos XXII*).

Actes du Pantocrator, éd. par V. KRAVARI, Paris 1991 (= *Archives de l'Athos XVII*).

BINON, S., *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942.

KOTZAGEORGIS, F., Ἀρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Αγίου Παύλου. Ἐπιτομὲς ἐγγράφων. 1010–1800, *Αθωνικά Σύμμεικτα*, 12, 2008.

PAVLIKIANOV, K., *The Mediaeval Greek Documents of the Athonite Monastery of Zographou*, Sofia 2014.

TACHIAOS, A. E., *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos I*, Thessaloniki 1981.

БОГДАНОВИЋ, Д., *Καὶ αὐτοὶ ἱεραρχικῶν χειρῶν ἱερομοναχῶν Χιλανδάρου*, Београд 1978.

ЖИВОЈИНОВИЋ, Д., Акт хиландарског братског сабора о давању келије Светог Саве Јерусалимског у Кареји царици Јелени, *Сѣтари српски архив*, 3, 2004, 89–105.

ЖИВОЈИНОВИЋ, Д., Доротеј Хиландарски и питање његовог Начелствовања Светом Гором, *Дани духовној њеображења* 25. Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, 9, Деспотовац–Београд 2018, 159–169.

ЖИВОЈИНОВИЋ, Д., Повеља братског сабора манастира Хиландара о аделфатима за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског. 1332, јун 16, индикт 15, *Сѣтари срѣпски архив*, 2, 2003, 41–54.

ЖИВОЈИНОВИЋ, М., *Истѣорија Хиландара I. Од оснивања манастѣира 1198. до 1335. ѿодине*, Београд 1998.

ЖИВОЈИНОВИЋ, М., Црквењаци на Светој Гори и њихове дужности, *Истѣоријски часопис*, 56, 2008, 69–86.

КОПРИВИЦА, М., Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац, *Сѣтари срѣпски архив*, 15, 2016, 109–130.

КОРАЋ, Д., Света Гора под српском влашћу (1345–1371), *Зборник радова Византијолошкој инстѣиуиѣ*, 31, 1992, 15–192.

Лексикон срѣпској средњеј века, прир. С. БИРКОВИЋ, Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999.

МАВРОМАТИС, Л., Три документа от XIV в. от Архива на манастира Зограф, *Светѣоѿорска обѣиел Зоѿраф*, II, ред. В. ГЮЗЕЛЕВ *et al.*, Софија 1996.

МИШИЋ, С., Хрисовуље о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима, *Сѣтари срѣпски архив*, 11, 2012, 59–90.

МОШИН, В., ПУРКОВИЋ, М., *Хиландарски иѣумани средњеја века*, приредила и допунила М. ЖИВОЈИНОВИЋ, Београд 1999.

ОСТРОГОРСКИ, Г., *Серска обласѣ ѿосле Душанове смрѣи* (= *Сабрана дела IV*), Београд 1970.

ПАПАХРИСАНТУ Д., *Аѣонско монашѣиво. Почеци и орѣанизавија*, с грчког превео С. ЈАКШИЋ, Београд 2003.

ПЕТРОВИЋ, В., Повеља цара Стефана Душана Хиландару о селу Карбинцима, *Сѣтари срѣпски архив*, 14, 2015, 107–114.

СИНДИК, Д., Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима, *Хиландарски зборник*, 9, 1997, 99–116.

СТОЈАНОВИЋ, Љ., *Сѣтари срѣпски записи и најѣписи*, 1, Београд 1902.

ТРИФУНОВИЋ, Ђ., *Азбучник срѣпских средњовековних књижевних ѿјмова*, Београд 1990.

ФОСТИКОВ, А., Збирна повеља краљева Милутина и Душана Хиландару, *Сѣтари срѣпски архив*, 13, 2014, 79–142.

ЦЕРНИЋ, Л., *Круг писара Јова, Археѿграфски ѿрилози*, 12, Београд 1990, 129–136.